

**ПОДАЛЯК Н.Г.,
доктор історичних
наук, професор**

*Дипломатична
академія України
при МЗС України*

**ГАНЗЕЙСЬКО-
НОВГОРОДСЬКИЙ
МИР 1392 р. І
ЛЮБЕКСЬКИЙ
ДИПЛОМАТ
ЙОХАН НІБУР**

У мережі ділових інтересів німецької Ганзи – могутнього в середні віки торгово-політичного об'єднання понад 160 міст на чолі з Любеком – один із магістральних напрямів складала торгівля з Новгородом. Проблеми двосторонньої торгової політики, змісту і характеру самої торгівлі, а також функціонування ганзейської контори в Новгороді знайшли докладне висвітлення в численних дослідженнях як російських, так і німецьких істориків. Проте сюжети, пов'язані із з'ясуванням дипломатичного підґрунтя двосторонніх відносин і реконструюванням постатей тих, хто своєю дипломатичною діяльністю визначав їх розвиток, здебільшого залишаються маргінальними в загальному контексті ганзейських студій.

Одну із центральних подій ганзейсько-новгородської торгівлі складає так званий Нібурів мир 1392 р. Він здобув назву від імені любекського купця і дипломата Йохана Нібура – центральної постаті в перебігу переговорних заходів, пов'язаних з підписанням договору, припиненням затяжного конфлікту та

відновленням торгівлі. Дипломатична канва всіх цих процесів і є предметом дослідження запропонованої статті.

Важливим центром міжнародної торгівлі в середньовічній Європі була Балтика – область взаємодії різних народів, що населяли прибалтійські землі. Початок німецькому містоутворенню на балтійському узбережжі поклато заснування в середині XII ст. Любека, який виник на місці однойменного слов'янського поселення в гирлі річки Траве і, завдяки цьому, був зв'язаний як з внутрішніми районами Німеччини, так і з морським узбережжям. У 1188 р. Любек здобув міське право, а в 1226 р. отримав статус імперського міста¹. Його стрімке піднесення стало причиною занепаду прилеглих старих торгових центрів та їх знищення в якості конкурентів: у 1189 р. за наказом герцога Саксонського був зруйнований Бардевік, мешканців якого примусово переселили до Любека; не витримавши суперництва, повністю втратив колишнє значення Штаде. Першочерговим завданням любекського купецтва з самого початку його існування стало проникнення на острів Готланд – розташований у центрі моря осередок балтійської торгівлі, проміжну "станцію" на торгових шляхах Балтійського і Північного морів, де неодмінно зупинялися всі, хто вів торгівлю в балтійському регіоні. Тісні торгові зв'язки з'єднували Готланд з Новгородом і привели до заснування в останньому торгової факторії готландських купців.

Німці почали появлятися на Готланді, мабуть, ще в першій половині XII ст., проте масовий і регулярний характер їхні поїздки набули лише після 1163 р., коли Генріх Лев підписав договір про двосторонню безмитну торгівлю². Вигідні умови досить швидко перетворили столицю острова – Вісбю на опорну базу німецького купецтва на шляху подальшого просунення в східні та північно-східні землі. Для гарантування своєї безпеки та захисту торгових інтересів воно об'єдналось у "Готландське товариство купців Римської імперії". Цими словами, накресленими на загальній купецькій печатці, товариство скріплювало всі торгові договори та іншу купецьку документацію. У подальшому частина його членів міцно осіла у Вісбю і з часом асимілювалась, але більшість використовувала Вісбю лише як перевалочний пункт у торгівлі зі Швецією і країнами північно-східного узбережжя Балтики. Об'єднання носило персональний характер, до нього входили купці як приморської, так і глибинної Німеччини, які здійснювали дальні поїздки в чужі країни. З кінця XII до кінця XIII ст. воно представляло їхні інтереси всередині Німеччини та за її межами. Центром товариства стала зведена в 1170 р. церква св. Марії у Вісбю, де не лише складувалися товари, але з 1229 р. зберігалася вся купецька документація³.

Облаштувавшись на Готланді, німці слідом за тамтешніми купцями попрямували до Новгорода. У 1184 р. вони заснували тут свою факторію –

двір св. Петра, або Німецький двір. Пізніше, з 1204 р., в їхні руки на правах оренди перейшов також Готський двір, що належав раніше готландським купцям⁴. Відпливши від Готланду, ганзейські кораблі через води Фінської затоки доходили до гирла Неви, а потім по ній потрапляли в Ладозьке озеро і рухались до Старої Ладogi. Там товари перевантажувались з морських на річкові судна і далі по Волхову доставлялися в Новгород. Вже наприкінці шляху, приблизно в 11 км вище гирла Волхова, доводилося долати досить довгий і повний небезпеки відрізок шляху – річкові пороги. У Новгороді німці з'являлися двома великими партіями двічі на рік. До першої належали "літні", або "сухопутні гості", які починаючи з XIII ст., здійснювали регулярні поїздки через Псков. Другу складали "зимові гості" – купці, прибулі морем. Їх статус вважався особливо престижним, саме вони задавали тон у новгородській торгівлі. Привозити з собою дружин і залишатись на термін довший за один торговий сезон заборонялося з тих міркувань, щоб у німецьких купців не виникало "надмірної прихильності" до новгородської землі.

Німецькій двір населяли три категорії мешканців: самостійні купці, або майстри, підмайстри і учні. Він мав повну автономію і керівника – олдермена-старшину, обраного на загальних ганзейській зборах ще в той момент, коли ганзейські судна тільки входили в гирло Неви. Допомогали олдермену 2-4 ратмани, які розглядали разом з ним всі службові справи. Інтереси підмайстрів представляв фогт, висунутий ними зі свого середовища. У веденні двох окремих старшин знаходилась діяльність церкви св. Петра. Її священик прибував разом з купцями з Німеччини і виконував також обов'язки писаря. Вищою апеляційною інстанцією було Готландське товариство. Компетенції новгородських властей ганзейці підлягали лише в одному випадку – при виникненні тяжб з новгородцями⁵.

Режим найбільшого сприяння був створений для німецького купецтва і при сплаті мит. Ганзейці вносили в новгородську казну лише одне проїзне мито – на шляху до Новгорода, у Гастинopolі, і одне торгове – за зважування товарів. Крім того, при відвідуванні Новгорода князем вони були зобов'язані робити йому подарунки у вигляді сукон, вин і т.п.⁶. Фактично, це означало майже повну свободу від мит і робило торгівлю в новгородській землі надзвичайно вигідною для німців. Прийняті тут торговельні правила не були оформлені у вигляді юридичних норм, а освячувались лише "стариною", що забезпечувало ганзейцям додаткові переваги. Таким чином, у XII – XIII ст., коли поява новгородців на європейських ринках носила випадковий характер, а економіка міста не досягла ще того рівня, що в наступні століття новгородської самостійності, ганзейське купецтво виявилось єдиним посередником у торговельних зносинах Новгорода із Заходом і змогло створи-

ти на руському ринку максимально вигідні для себе умови.

Для їх збереження необхідно було утримати монополію на торгівлю з Новгородом. Саме тому Ганза всіляко прагнула не допустити встановлення прямих контактів Новгородом із Заходом, перешкоджаючи як розвитку активної торгівлі самих новгородців, так і появи в місті іноземних купців. Підтриманню такого становища покликана була слугувати й здійснювана Ганзою виключно сувора регламентація торговельної діяльності, скрупульозно зафіксована особливим зводом статутних розпоряджень – скрою. Німецьким купцям під страхом суворих штрафних санкцій заборонялося робити руських контрагентів своїми діловими компаньйонами, перевозити на своєму транспорті товари новгородців, торгувати з ними в борг і давати задаток при укладенні угод. Мешканці Німецького двора були зобов'язані всіляко перешкоджати проникненню на новгородський ринок фламандських, англійських, голландських та інших західноєвропейських конкурентів і не сміли вступати з ними у будь-які співтовариства. Дійшло до того, що не заохочувалось навіть прагнення вивчати російську мову⁷. Перевага цілком недвозначно надавалась послугам перекладачів, що передбачало зведення прямих контактів між німецькими і новгородськими контрагентами до мінімуму. Охоплюючи всі сторони торговельного обігу, – шляхи сполучення, предмети торгівлі, правила здійснення торгових угод і т.д., ця регламентація об'єктивно вела не тільки до монополізації німцями новгородського ринку, але й до закріплення консервативної системи торгівлі, протидіючи розвитку її нових форм. Устрій та екстериторіальний принцип функціонування Німецького двора в Новгороді служили зразком, досягнення якого німецьке купецтво прагнуло, організовуючи свою торговельну діяльність за кордоном.

Відкриття Німецького двора в Новгороді відбулося на тому етапі існування Ганзи, коли дальню торгівлю вели окремі союзи і компанії купців, які об'єднувались для забезпечення і захисту своїх привілеїв за кордоном. Підстав для створення таких корпорацій було більш ніж достатньо. Щоразу ділова поїздка, здійснювалася вона суходолом чи по морю, таїла в собі небезпеку перетворитись на повну драматизму пригоду. Організовані лісові банди розбійників і безстрашні піратські кораблі, які терпляче чекали своїх жертв, одні – на безлюдних шляхах, а інші – на безкрайніх морських просторах, миттєво могли зробити купця жебраком, а то й зовсім позбавити життя. Проте й перед тими, кому пощастило благополучно дістатися місця призначення, завжди існувала перспектива опинитися перед лицем нових випробувань. Оскільки чіткої системи міждержавного регулювання правових питань ще не існувало, у конфліктній ситуації купець, знаходячись у чужій країні, далеко не завжди міг сподіватись на ефективну підтримку з боку вітчизняних вла-

стей, але ще менше він міг бути впевненим в об'єктивності і неупередженості місцевих органів управління⁸.

Один з перших конфліктів, зафіксованих документами, виник між новгородцями та мешканцями Німецького двору в 1331 р. і був досить детально викладений у повідомленні останнього Ризькому магістрату⁹. Суть справи полягала в тому, що якось увечері мешканці Готського двору варили пиво на Німецькому дворі, а коли поверталися додому, на них напали місцеві жителі і зав'язали бійку. На шум і крики з обох дворів збіглися німці, озброєні мечами та дубинами. Сутичка перетворилася на справжнє побоїще, жертвами якого стали декілька поранених з обох боків і один вбитий руський. Це тимчасово остудило пил противників і змусило їх розійтись по домівках, хоча загальна атмосфера в місті продовжувала розпалятися і незабаром вкрай загострилася. Прагнучи помститися німцям, новгородці через декілька днів напали на Німецький двір, розламали і пограбували частину його складських приміщень. Більше того, вони звинуватили ганзейців не лише в загибелі учасника бійки, але й у недавньому вбивстві в Дерпті новгородського купця Івана Сипа. Німці категорично відмовилися брати на себе цей злочин, аргументуючи свою невинність тим, що вони приїхали з вендських, а не з ліфляндських міст. Вони спирались також на правило, передбачене всіма торговими договорами: карати і стягувати відшкодування необхідно лише з безпосередніх винуватців, а не з усіх купців.

Порушення на практиці останньої умови склало основу конфлікту 1338 р.¹⁰, приводом до якого послугувало пограбування і вбивство під Нарвою новгородського купця Волоса з "братією". Не вдаючись у такі "несуттєві деталі" як з'ясування імен справжніх винуватців трагічного випадку, розлючені новгородці замкнули всіх ганзейців у церкві й пообіцяли випустити їх лише тоді, коли вони видадуть вбивць та повернуть захоплені товари. Той простий факт, що заарештовані купці аж ніяк не були причетні до нарвського злочину, до уваги попросту не брався. Цілком реальна загроза смертельної розправи змусила німців надати новгородцям в якості застави кількість товарів, рівнозначну пограбованому майну. Одразу після цього почалися затяжні переговори, у ході яких новгородці продовжували наполягати на своїй правоті й необхідності отримати заподіяні німецькою стороною збитки, а ганзейці, у свою чергу, відстоювали власну непричетність до нарвських подій. Справа зайшла в глухий кут, але після втручання магістратів Любека і Готланда та ретельного розслідування ними інциденту вдалося з'ясувати імена справжніх злочинців – Гінзе Фельтберга і Герборта. Новгородці отримали запевнення, що одразу після появи згаданих осіб в якомусь із ганзейських міст їх затримують і передають до рук правосуддя. У свою чергу, новгородці мали повернути товари, отримані в якості за-

стави, а родичі вбитих руських купців – висунути позов конкретним вбивцям, не пред'являючи претензій до інших ганзейців. Згадані епізоди склали повсякденну реальність купецької практики. Вони надто красномовно свідчили про нестійкість середньовічних торгових договорів, що робило неминучим використання дипломатичних методів при розв'язанні проблем, пов'язаних з додержанням правил торгівлі.

Суттєві зміни в керівництві Німецьким двором у Новгороді позначилися після того, як у 1356 р. в Любеку відбувся перший загальноганзейській з'їзд – ганзетаг. Хоча традиція проведення регіональних зборів продовжувала зберігатись і в подальшому, відтепер у практику міцно увійшли регулярні (раз на 2–3 роки) загальноганзейські з'їзди повноважних представників міських магістратів. Саме вони визначали генеральну лінію в діяльності і політиці Ганзи, їхні рішення були обов'язковими для всіх членів об'єднання. З 1358 р. загальноновживаним і звичайним стає визначення "Міста німецької Ганзи"¹¹, процес перетворення Ганзи купецької на Ганзу міст завершився і почався новий етап в її розвитку. Серед іншого, він ознаменувався також злиттям Готського і Німецького торгових дворів у Новгороді в єдину ганзейську контору, відому під назвою "Двір св. Петра", яка проіснувала до кінця XVII ст.¹² З цього моменту всі справи новгородської контори обговорювалися на ганзейських з'їздах¹³. На одному з них у 1366 р. була затверджена постанова, що контора в Новгороді не повинна приймати якісь важливі рішення без згоди ганзейського об'єднання¹⁴. Це позбавляло купецьку общину Німецького двора тієї самостійності і свободи в діях, якими вона володіла раніше, і ставило її в повну залежність від волі і рішень Ганзи.

У 1342 р. між Новгородом і ганзейцями був укладений договір про неприпустимість продажу новгородцями фальсифікованого воску, що, з огляду на прийняття за 10 років до цього аналогічного рішення¹⁵, могло свідчити лише про одне: новгородці "підсовували" ганзейцям не чистий, а зіпсований штучними домішками віск. З цього моменту відносини з Новгородом вступили в стадію безупинно назріваючого конфлікту. Ситуація помітно погіршилася після пограбування новгородських купців морськими розбійниками і відправки захоплених товарів до Любека. Повідомлення про цю подію міститься в новгородській грамоті, надісланій на адресу любекського магістрату з вимогою повернути новгородські товари¹⁶. У грудні 1371 р. посли Йохан Нібур і Йохан Шварте уклали з Новгородом коротке перемир'я з терміном дії до 24 червня 1372 р.¹⁷ Проте коли після цього німці повернулись до Новгорода, вони знову зазнали утисків, про що й поінформували спочатку лівонські міста, а потім главу Ганзи – Любек¹⁸. Останній у своїй відповіді повідомив мешканців Німецького двора, що для детального обговорення справи і прийняття оптимальних рішень

чекає послів з Вісбю, а поки просить докласти максимум зусиль, аби продовжити існуюче перемир'я ще хоча б на рік.

У червні 1372 р. сторони домовились про збільшення терміну перемир'я на два роки на взаємовигідних умовах¹⁹. Усім німецьким купцям гарантувався безпечний проїзд і торгівля "без капості" як у самому Новгороді, так і в новгородській землі. Ганзейці також брали на себе обов'язок забезпечити новгородцям "чистий шлях у німецькі землі і до Готського берега" на основі давніх грамот і хрестоцілування. Підкреслювалось, що не пізніше, ніж рівно через два роки, а саме – 24 червня 1374 р., до Новгорода мають прибути німецькі послы для підписання торгового миру; у противному випадку грамота з текстом про умови перемир'я буде негайно знищена. На жаль, джерела не зберегли всі подробиці подальшого розвитку ситуації і лише скупом зафіксували, що в 1373 р. відбулись новгородсько-ганзейські переговори, які, утім, не увінчались підписанням договору.

Тим часом відбулися події, які лише підлили масла у вогонь. У липні 1375 р. в Дерті були заарештовані новгородські купці з усіма їх вантажами, на що Новгород негайно відповів арештом мешканців Німецького двора і опечатуванням їхніх товарів²⁰. Розраховуючи під таким тиском змусити Ганзу визволити руських купців, у Дерпт вирушило новгородське посольство для переговорів про врегулювання конфлікту. Вони закінчилися безрезультатно: німці категорично відмовились звільнити новгородських купців, що викликало вкрай негативну реакцію в Новгороді і відповідно призвело до погіршення становища заарештованих ганзейців. Ситуація досягла піку напруження, коли в листопаді 1375 р. із санкції посадника і тисяцького в Новгороді потрапив під арешт новоприбулий "зимовий гість" купець Йохан Брунсвік. Хоча він тільки приїхав і навіть не встиг увійти в курс справи та скласти уяву про ситуацію, ці "дрібниці" не завадили новгородцям поводитись з ним як із злочинцем. Обурені такою сваволею, ганзейці звернулися зі скаргою до новгородського архієпископа. Останній висловив жаль із приводу інциденту і переадресував скаргу посаднику. Той з усією прямолінійністю заявив німцям, що вони самі спровокували конфлікт, безпідставно затримавши в Дерпті руських купців, а дії новгородських властей слугують лише природною відповіддю на цей крок. Разом із тим посадник висловив готовність, у разі благополучного повернення арештованих новгородських купців з усіма їхніми товарами з Дерпту, звільнити згаданого Брунсвіка і віддати його товар²¹. Врешті-решт саме на таких умовах ситуацію вдалося врегулювати²².

На деякий час напруження спало, але спокій зберігався відносно недовго. Починаючи з 1377 р., систематичні арешти купців з опечатуванням або конфіскацією їхніх товарів стають звичайною справою²³. Кон-

че негативний штрих у двосторонні відносини внесла новгородська пожежа 1385 р., під час якої Німецький двір постраждав не лише від вогню, але й від грабунків городян²⁴. Взаємні претензії сторін досягли апогею, і в 1388 р. Ганза ввела торгову блокаду, заборонивши своїм купцям поїздки до Новгороду²⁵.

Тільки восени 1391 р., після того як Новгород повідомив ліфляндські міста про свою готовність обговорити питання про поновлення торгівлі з Ганзою, відбулися довгоочікувані переговори. Від глави Ганзи Любека в них мали взяти участь бургомістр Готфрід Травельман і ратман Йохан Нібур, які й вирушили до Дорпату. Після раптової кончини 27 листопада 1391 р. Травельмана²⁶ Нібур разом з послами ліфляндських міст і Вісбю попрямував до Ізборська, де ще в листопаді домовився про укладення миру, скріпленого на початку наступного року урочистим хрестоцілуванням²⁷. Тепер він залишився єдиним представником Любека і очолив ганзейську делегацію. Лист, надісланий новгородською стороною на адресу дорпатського магістрату, не залишає в останньому сумніву і прямо повідомляє: "Йоханн, бургомістр з Любека, та його посольство"²⁸. Ще до початку офіційних переговорів Нібур доклав чимало зусиль, аби створити максимально вигідні для Ганзи умови їх проведення. З цією метою любечанин відвідав Марієнбург і зміг переконати власті пруських міст у необхідності підтримати блокаду Новгороду. Правда, в обмін на обіцяння тимчасово припинити поїздки до Новгороду пруссаки висунули перед Нібуром ряд зустрічних вимог: не приймати без узгодження з ними нових правил ведення торгівлі, ввести до складу новгородської контори в якості олдермена представника пруських міст, дозволити їм продавати польські сукна і відкрити проїзд у Польщу сухоходом через територію Курляндії²⁹.

Надто очевидно, що виконання цих вимог йшло врозріз з інтересами провідної ланки Ганзи – її любекського відділення: адже в умовах зростання внутрішньоганзейської конкуренції подібні поступки сприяли б небажаному для Любека посиленню в структурі ганзейського об'єднання позицій "вестфальсько-пруської третини". Крім того, поява, хоча і менш якісних, зате більш дешевих польських тканин, боляче відбилась би на вендсько-ганзейському збуті в Новгороді фламандських сукон. Не бажаючи створювати щонайменшу загрозу своєму лідерству, любекське відділення відмовилось вдовольнити прохання пруського купецтва³⁰. Останньому не залишалось нічого іншого, як запросити Нібура взяти участь в їхніх зборах і обмежитись отриманням від нього інформації про стан мирних переговорів з Новгородом³¹. Любек непохитно стояв на позиції збереження свого панівного становища в Ганзі.

По імені любекського посла Йохана Нібура, уповноваженого Ганзою укласти договір 1392 р., цей документ увійшов в історію під назвою

Нібурів мир. Його підписання поклато край семирічній ворожнечі і створило умови для повернення ганзейських купців до Новгороду, де за свідченням літопису вони "товары свои поймахут, и крест целоваль, и начаша дворъ свои ставити изнова"³².

Успішно врегулювавши конкретну конфліктну ситуацію, Нібурів мир не вніс нічого кардинально нового в організацію новгородсько-ганзейської торгівлі. Проте сучасники не випадково дуже високо оцінювали його значення, адже саме його положеннями був чітко встановлений порядок розв'язання інцидентів на основі традиційних норм попередніх договорів: позивач повинен мати справу з позивачем, усі тяжби – розглядати-ся там, де вони виникли і т.д. У подальшому Нібурів мир став основою для всіх ганзейсько-новгородських переговорів і угод, до нього звертались як до свого роду інструкції та найкращого зразка. Коли в 1405 р. обговорювались умови нових договорів, магістрат Дорпата через своїх посланців адресував Новгороду прохання "отримати договір, укладений паном Йоханом Нібуrom, бургомістром з Любека, із шановними інших міст послами"³³. Нібурів мир на довгі роки вперед визначив характер і правила новгородсько-ганзейської торгівлі³⁴, став незмінним і компетентним керівництвом при розв'язанні конфліктів і непорозумінь.

У цьому зв'язку на особливу увагу заслугоує постать Йохана Нібура – людини, завдяки невтомним зусиллям якої новгородсько-ганзейська торгівля отримала новий поштовх у своєму розвитку. Джерела зберегли про нього вкрай скупі і лапідарні повідомлення, причому перші з них припадають на кінець 60-х років XIV ст., тобто задокументованими виявляються лише останні 30 років життя Нібура. Відсутність більш раних даних не дозволяє з'ясувати родинне походження, обставини професійного вибору та навіть рік і місце народження цього непересічного ганзейського дипломата.

Достеменно відомо, що народився Йохан Нібур не в Любеку, а, найімовірніше, у невеликому Ульцені; у Любек переїхав будучи вже дорослою людиною³⁵. Його поведінка в перебігу врегулювання ганзейсько-новгородського конфлікту переконує, що він був натурою діяльною, цілеспрямованою, здатною впевнено йти до наміченої мети і попри перешкоди досягати її реалізації. Наявність таких рис у характері дозволяє припустити: поштовхом для переселення молодого Нібура до Любека могло стати його прагнення увійти до сфери по-справжньому крупної комерції і потрапити до кола впливових ганзейських оптовиків. У Любеку – визнаному главі Ганзи, де ділове життя просто вирувало, а вулиці були постійно наповнені різномовним гомоном численних іноземних купців – існували всі умови для реалізації найсміливіших купецьких проєктів. Водночас тут вершилася не тільки ганзейська, але й велика європейська політика, що відкривало перед амбітною і здібною людиною не-

абиякі можливості для здійснення політичної кар'єри.

Фортуна виявилась прихильною до наполегливого Нібура. Той факт, що, як вже згадувалось, на початку грудня 1371 р. йому разом із ратманом з Вісбю Йоханом Шварте було доручено вести переговори з новгородцями, свідчить про достатньо високий статус Нібура в любекському суспільстві та в ганзейських ділових колах. Досягти такого становища можна було, лише заробивши солідний капітал, бо саме гроші слугували насамперед тією могутньою силою, яка відчиняла двері для заняття керівних посад у міських магістратах і в системі управління Ганзою³⁶. Існує небезпідставна думка, що в момент переговорів 1371-1372 років Нібур був олдерменом Німецького двора³⁷, тобто він не тільки успішно вів свої торгові справи, але, оскільки посада була виборною, користувався неабияким авторитетом у купецькому середовищі.

Наступною життєвою сходинкою, цілком закономірною і безумовно запланованою й жаданою, став для успішного купця-дипломата перехід до рангу любекської патриціанської еліти – тієї купецької верхівки, із представників якої формувалась владна міська олігархія. Гроші і гарна ділова репутація в Нібура вже були, тепер мало сенс підшукати наречену з кола патриціанських родин: адже це забезпечувало новий соціальний статус, слугувало необхідною умовою і гарантом здобуття магістратського крісла.

Вибір пав на Катарину, племінницю бургомістра Йохана Шепенштеде, з яким Нібур зав'язав знайомство ще 1370 р., коли той приїздив до Новгорода на переговори стосовно поновлення дії скри³⁸. Катарина була дочкою Еверхарда Шепенштеде, який разом із братом-бургомістром вів активну посередницьку торгівлю між Брюгге та Новгородом, і вдовою багатого негоціанта Тидемана Морневегса, від якого успадкувала чималі кошти. Шлюб з нею Нібур уклав між 1372-1380 роками³⁹. Отже, подібно до багатьох інших, Нібур скористався випробуваним засобом і через одруження інтегрувався в одну з найбільш репрезентативних сімей Любека.

Не пізніше 1387 р. він став членом любекського магістрату, у всякому випадку саме тоді його ім'я вперше згадано в складі любекської делегації на ганзейському з'їзді⁴⁰. У наступні роки він постійно брав участь у роботі ганзетагів і виконував уже згадувані посольські доручення в Новгороді і Пруссії⁴¹. У травні 1391 р. Нібур отримав доручення увійти до любекської посольської групи, відрядженої в Лівонію для врегулювання протиріч між єпископом Ризьким та ландмейстером Німецького ордену⁴². На жаль, констатуючий характер джерела не дає можливості реконструювати картину переговорів і особисту роль у них Нібура, але успішне закінчення справи дозволяє припустити, що він вніс свою позитивну лепту в її розв'язання.

У 1394 р. Йохан Нібур став любекським бургомістром і в цій новій

якості упродовж двох наступних років брав участь у переговорах між герцогом Мекленбурзьким і датською королевою Маргретою про звільнення з датського полону шведського короля Альбрехта Мекленбурга. Ситуація склалася надто серйозна: під загрозою опинилась вся балтійська торгівля, тому для її врегулювання були залучені кращі сили ганзейської дипломатії⁴³. Джерела не дозволяють відтворити масштабів особистого внеску Нібура в процес переговорів, але сам факт участі в дипломатичних зустрічах такого рангу є очевидним доказом його компетентності, свідомостю визнаної дипломатичної майстерності.

У цю пору найближче оточення Нібура склали члени елітарного любекського "Циркульного товариства", повноправним членом якого він став імовірно в 1391 р. У всякому випадку збереглось повідомлення, що саме тоді Нібур разом ще з трьома представниками патриціанського купецтва зробив на користь товариства крупний внесок у розмірі 500 любекських марок. До "Циркульного товариства" належали й обидва чоловіки однієї з трьох дочок Нібура Воббеке⁴⁴, що слугує додатковим підтвердженням його інтегрування у вищі кола суспільства, де панувала атмосфера вибраності і діяв свій кодекс поведінки.

Про купецьку діяльність Нібура збереглись виключно фрагментарні повідомлення. Це скарга з приводу збитків, понесених у Фландрії, а також кількарядові записи про сплату фунтового мита з товарів різної вартості, переважно на значні суми – від 269 до 1100 любекських марок⁴⁵. Кошти, зароблені у сфері торгівлі, йшли головним чином на придбання рент у люнебурзьких солеварнях і купівлю устаткування для їх обладнання. Розмір вкладень Нібура в цю високоприбуткову галузь вимірювався в 1389 р. сумою в 4248 любекських марок⁴⁶, що складало половину всіх інвестицій означеного року і робило любекського бургомистра основним власником рент на люнебурзьких соляних розробках. Крім того, Нібур мав декілька (точна кількість невідома) будинків у центральних районах Любека і 5 торгових крамниць на ринковій площі⁴⁷. Отже, він діяв у межах цілком звичної для ганзейського регіону схеми: певну долю коштів, нажитих у сфері комерції, помішав у більш стабільне, ніж торгівля, джерело прибутку – солевидобуток, а частину витрачав на купівлю нерухомості, тобто намагався вкласти свій капітал якомога вигідніше та надійніше.

Масштаби діяльності і соціальний злет Йохана Нібура не залишають сумнівів у тому, що свої справи він вів з розмахом. Як і всім діловим людям подібного рівня, йому, безумовно, доводилося постійно ризикувати, проте фортуна довго залишалася надійною супутницею заповзятливого купця, а його комерційні та дипломатичні здібності, вміння виважено підходити до здійснення важливих кроків стали запорукою життєвого успіху. Утім, наприкінці життя удача, скоріш за все, відверну-

лась від Нібура. На користь такого висновку свідчать ті обставини, що упродовж трьох років Нібуру не вдавалося доплатити зятєві 200 з 1000 марок обіцяного за дочкою посагу; у 90-ті роки він припинив укладати гроші в люнебурзькі солеварні, а невдовзі після його смерті спадкоємці продали спочатку дім, де мешкала сім'я, а згодом і будинки на ринковій площі⁴⁸. Можливо, роки напруженої праці підірвали здоров'я цього улюбленця долі, і слабнучі руки відмовлялись управляти справами з колишньою твердістю і впевненістю. До того ж навряд чи йому пощастило мати надійного помічника і гідного наступника в колі сім'ї. У всякому випадку жоден із двох синів Нібура не зміг піднятися до того рівня, якого досяг їх батько. Серед представників любекського патриціату їхні імена відсутні, зі смертю Йохана прізвище Нібур зникає з політичного небосхилу Любека.

Не виключено, що останні дні колишнього бургомістра були затьмарені не тільки усвідомленням того, що справа, якій він віддав життя, залишається далеко не в кращому стані, але й непротими внутрішньосімейними обставинами. З певною долею вірогідності таке припущення дозволяє зробити зміст заповіту Йохана Нібура⁴⁹, де основними спадкоємцями названі сини Бернхард і Еверхард, а також дружина Катарина, про матеріальне забезпечення якої глава сімейства підкреслено попклувався й на той випадок, якщо вона захоче знову вийти заміж і не бажатиме жити з якимось із синів. Прикметно, що поряд із законнародженими синами Нібур зробив своїм спадкоємцем також позашлюбного сина, мабуть, близького й дорогого йому. Інакше важко пояснити, чому Йохан Нібур, людина на виду в цілому Любека, вирішив за необхідне не просто щось залишити позашлюбній дитині, але й офіційно визнати її. Хоча існування незаконнароджених дітей і навіть піклування батька про них були в Середньовіччя річчю досить звичайною, відкрито на подібний крок йшов далеко не кожний. Певний подив викликає й та обставина, що за бажанням батька обидві незаміжні доньки мали стати черницями і, справді, після його кончини, що настала 14 липня 1399 р., пішли в монастир. Причина такого рішення залишається невідомою, як невідомо й те, що за дитина згодом опиняється в однієї із сестер-черниць – її власна чи просто підопічна. Існування цієї дитини засвідчує заповіт вже згадуваної заміжньої доньки Нібура Воббеке, яка в 1437 р. виділила на утримання обох 3 любекські марки⁵⁰.

Цілком у дусі свого часу Йохан Нібур щедро обдарував любекську церкву св. Марії, виділивши їй 5 марок на будівельні роботи і 10 марок на спорудження нового органу. У розпорядження люнебурзької церкви св. Йохана мали щороку надходити 10 марок, аби перед розп'яттям постійно горіла велика воскова свічка в пам'ять про його померлих батька, матір, сестер і братів. Досить дивно, але всупереч прийнятій тра-

диції, він не зробив пожертвувань на користь бідних і жебраків. Можливо, тут, попри очевидну побожність Нібура, зіграла роль та обставина, що він, людина, яка "зробила себе сама", вважав: усі мають заробляти свій хліб безустанною працею, а не отримувати як милостинню. У всякому випадку подібна поведінка навряд чи виглядала дивною з боку саме Йохана Нібура, життєвий шлях якого – яскравий приклад стрімкого соціального піднесення і карколомної кар'єри обдарованої неординарної людини.

Названий його іменем Нібурів мир став помітним дипломатичним успіхом і важливою віхою в історії ганзейської торгівлі, на багато років уперед перетворившись на авторитетний документ, на який Ганза та її торгові контрагенти спиралися при розв'язанні численних конфліктів з новгородцями.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Urkundenbuch der Stadt Lübeck. I. № 7, 35.
- ² Brandt A.v. Wieder einmal: die Gotland-Urkunden Heinrich des Löwen // Hansische Geschichtsblätter. – Köln, 1956. – № 74. – S. 97 – 100 (далі – HGBll); Jordan K. Zu den Gotland-Urkunden Heinrich des Löwen // HGBll. – Köln, 1973. – № 91. – S. 24-28.
- ³ Yrwing H. Visbi-Hansestad pa Gotland. – Stockholm, 1986. – S.88-89.
- ⁴ Hansisches Urkundenbuch. I № 50; V, № 532 (Далі – HUB). Angermann N. Die Hanse und Russland // Nordost-Archiv. – Lübeck, 1987. – № 20. – S.57-64.
- ⁵ Stein W. Sommerfahrt und Winterfahrt nach Novgorod // HGBll. – Leipzig, 1918. – № 25. – S. 205-212.
- ⁶ Грамоты Великого Новгорода и Пскова. – М.-Л., 1949. – С.57, №29; С.59, № 31. (далі – ГВНП)
- ⁷ Schlüter W. Die Novgoroder Schra in ihren geschichtlichen Entwicklung vom 13. bis zum 17. Jh. – Dorpat, 1911. – S.18, 68, 145.
- ⁸ Подаляк Н.Г. Ганза: мир торгівлі и політики в XII-XVII столетиях. – К., 1998. – С.13-14.
- ⁹ HUB. II. № 505.; Памятники истории Великого Новгорода / Под ред. С.В.Бахрушина. – М., 1909. – № XI. – С.76, 80.
- ¹⁰ HUB. II. № 599; ГВНП, № 40.
- ¹¹ Подаляк Н.Г. Ганза: мир торгівлі ... – С.43.
- ¹² Рыбина Е.А. Иноземные дворы в Новгороде XII-XVII вв. – М., 1986. – С.6.
- ¹³ Hanserezeze. I. 1. № 296 (Далі – HR).
- ¹⁴ HR. I. 1. № 376.
- ¹⁵ Liv- Est- und Curländisches Urkundenbuch. I, 1. – Reval, 1853. – №1487 (Далі – LEKUB).
- ¹⁶ ГВНП. № 44.
- ¹⁷ HR. I. 1. № 201; Янин В.Л. Новгородские акты XII – XV вв. Хронологический комментарий. – М., 1991. – Новгородские акты.... – С.94. № 18.
- ¹⁸ HUB. IV. № 415; HR. I. 2. № 54.
- ¹⁹ ГВНП. № 43.
- ²⁰ HR. I. 3. № 69.
- ²¹ LEKUB. III, 1. №1103.
- ²² LEKUB. III, 1. №1114.

- 23 LEKUB. I, 1. №1125 – 1127; HUB. IV. № 710.
- 24 Рыбина Е.А. Иноземные дворы... – С.55.
- 25 LEKUB. I, 1. №1487.
- 26 Fehling E.F. Lübeckische Ratslinie von den Anfängen der Stadt bis auf die Gegenwart. – Lübeck. – 1825. – № 40.
- 27 Казакова Н.А. Русско-ливонские и русско-ганзейские отношения. Конец XIV – начало XVI в. – Л., 1975. – С.79.; Янин В.Л. Новгородские акты ... – С.97. – № 22.
- 28 HUB. 5. N 695.
- 29 HR. I. 3. № 422. §2, 3, 8.
- 30 HR. I. 4. № 47, § 13-15; Хорошкевич А.Л. Торговля Великого Новгорода с Прибалтикой и Западной Европой в XIV – XV веках. – М., 1963. – С.202.
- 31 HR. I. 4. № 47, § 16; № 56, §4.
- 32 Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. М.-Л., 1950. – С.384; LEKUB. I. 12. № 599.
- 33 LEKUB. I.4. №1672.
- 34 Її зміст з моменту укладення Нібурова миру ґрунтовно проаналізовано в роботі: Н.А.Казакова Русско-ливонские и русско-ганзейские отношения. Конец XIV – начало XVI вв. – Л., 1975.
- 35 Schubert B. Der lübecker Bürgermeister Johann Niebur // Akteure und Gegner der Hanse – Zur Prosopographie der Hansezeit. Hansische Studien. IX. Bd. 30. – Weimar, 1998. – S.53-65.
- 36 Більш докладно про ці процеси див.: Подаляк Н.Г. Ганза: мир політики... – С. 47-63.
- 37 Schubert B. Der lubecker ... – S.58.
- 38 Fehling E.F. Lübeckische Ratslinie ... № 403; LEKUB. I.3. № 1071, 1077-1078.
- 39 HR. I. 3. № 343, § 30; Fehling E.F. Lübeckische Ratslinie ... № 367.
- 40 Fehling E.F. Lübeckische Ratslinie... – № 419; HR. I. 3. № 362.
- 41 Fehling E.F. Lübeckische Ratslinie... – № 419; HR. I. 3. № 362, 435-436; I. 4. № 156, 192-193, 308, 441.
- 42 LUB. I. 4. № 538.
- 43 HR. I. 4. № 236, 261-263; Докладно про суть конфлікту та шляхи його врегулювання див.: Подаляк Н.Г. Дипломатичне покликання середньовічного купця Вулфа Вулфлама // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2003. – Вип. 9. – С. 278-281.
- 44 Schubert B. Der lübecker ... – S.60-61; Wehrmann C. Das Lübeckische Patriziat // Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde. – Lübeck, 1888. – №5. – S.293-392; LUB. I.4. № 663.
- 45 HR. I. 3. № 353. Lechner G. Die Hansischen Pfundzollisten des Jahres 1368. – Lübeck, 1935. – S.86, 272, 344. ; Stieda W. Revaler Zollbücher und -quittungen des 14. Jhs. – Halle, 1887. – S.2. – №6.
- 46 Franke G. Lübeck als Geldgeber Lüneburgs // Ein Beitrag zur Geschichte des städtischen Schuldwesen im 14. und 15. Jht. – Neumünster, 1935. – S.43. Anm. 66.
- 47 Schubert B. Der lübecker... – S. 62-63.
- 48 Ibid. – S.64.
- 49 Testament des Johann Niebur vom 5. Juni 1399 / Hg. Schnobel J.H. Lübeckische Geschlechter // Archiv der Hansestadt Lübeck. – Lübeck, 1887. – S.1080.
- 50 Testament der Wobbeke Dartzow vom 27. März 1437 // Archiv der Hansestadt Lübeck. – S.1126.

Надійшла до редакції 09.09.2004